

KRONİK

Eski Sovyet Coğrafyasında “Devrimler”

Yrd. Doç. Dr. Erel Tellal, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi

11 Eylül 2001'den sonra eski Sovyet coğrafyasında “tarihin tekerleği” daha hızlı dönmeye başladı. ABD önce Ekim 2001'de Afganistan'da “Sonsuz Özgürlük Operasyonu”nu başlatarak bu ülkeye askeri birlikler yığıdı. Ardından, Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan'da askeri üsler kurarken Gürcistan'a askeri danışmanlar göndererek eski Sovyet coğrafyasında boy göstermeye başladı. Mart 2003'te neredeyse bütün dünyayı karşısına alarak Irak'a saldırdı ve bu ülkeyi işgal ederek tıpkı Afganistan'da yaptığı gibi “kukla hükümet” kurdurdu. ABD Soğuk Savaş sırasında Eisenhower Doktrini'yle Ortadoğu'yu (1957), Carter Doktrini'yle de Pers Körfezi'ni (1979) “yaşamsal çıkar alanı” ilan etmiş ve buradaki gelişmelere kayıtsız kalamayacağını açıklamıştı. 1997'de de eski Sovyet coğrafyasını bu bölgelere eklemişti. 1990'ların sonlarından başlayarak “Büyük Ortadoğu Projesi” gibi kuramsal tartışmaları uluslararası kamuoyunun gündemine getiren ABD, 11 Eylül sonrasında fiilen eski Sovyet coğrafyasına askeri olarak yerleşti.

Gelişmeler bununla da kalmadı ve bölgede bir dizi iktidar değişikliği yaşandı. 2 Kasım 2003'te Gürcistan'da yapılan genel seçimlerin ardından yaşanan protesto gösterileri sonunda 23 Kasım'da Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze istifa etti ve yerine Mihail Saakaşvili göreve geldi. Gürcistan'ı bir yıl sonra Ukrayna izledi. 31 Ekim 2004'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerine hile karıştığı söylemiyle meydanlara dökülen halk 26 Aralık'ta seçimlerin yeniden yapılmasını sağladı ve Rusya'nın desteklediği Viktor Yanukoviç yerine Viktor Yuşçenko'yu devlet başkanlığı koltuğuna oturttu. 2005'in ilk altı ayında muhalefetin “öfkesi” Orta Asya'ya sıçradı. Kırgızistan'da 27 Şubat'ta ve 13 Mart'ta yapılan iki turlu genel seçim sonuçlarına itiraz eden halk ayaklandı. Süreç Devlet Başkanı Asqar Akayev'in 23 Mart'ta ülkeyi terketmesi ve halkın Bişkek'te geniş çapta yağmalamaya girişmesiyle sonuçlandı. Devlet Başkanlığı'na geçici olarak Kurmanbek Bakiyev getirildi. Bütün dünya gözlerini bu bölgeye çevirmiş, “sırada kim var” sorusuna yanıt ararken, 11-12 Mayıs'ta Özbekistan'ın Andican kentinde çıkan ayaklanma İslam Kerimov tarafından güvenlik güçlerince bastırıldı. Bunlar, tanık olunan iktidar değişiklikleri ya da girişimler. Bir de “beklenenler” var: Nisan 2005'te ABD

Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, 1994'ten beri iktidarda olan Aleksandr Lukaşenka'yı Avrupa'daki son diktatör olarak tanımlayarak, "Belarus'ta değişikliğin zamanının geldiğini" açıkladı. Yine, Kırgızistan'daki iktidar değişikliğinin ardından ABD'nin eski Ulusal Güvenlik Başdanışmanı Zbigniew Brzezinski sıranın hızla Rusya'ya gelmekte olduğu yorumunu yaptı. Şimdi herkes Kasım 2005'te Azerbaycan'da yapılacak genel seçimleri bekliyor.

Hiç kuşkusuz bu iktidar değişikliklerinin/beklentilerinin çok çeşitli nedenleri/sonuçları var ve çok çeşitli açılardan değerlendirilebilir. **Birincisi**, bu yönetim değişiklikleri eski Sovyet coğrafyasında Rusya Federasyonu ile ABD arasında bir etkinlik savaşımı olarak sunuluyor. Bu yoruma göre, söz konusu ülkelerin hepsinde Rusya'nın desteklediği adaylar kaybederken, Gürcistan ve Ukrayna'da açıkça ABD'nin desteklediği kişiler iktidara geldiler. Gerek Kırgızistan ve gerek Özbekistan ABD'den uzaklaşarak Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'na yakın bir pozisyon almışlardı. Örneğin, Özbekistan Haziran 2001'de ŞİÖ'ye katılmış, bir yıl sonra da ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında Rusya Federasyonu önderliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve ŞİÖ girişimlerine karşı kendi etkinliğini sağlamak için kurduğunu GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova) girişiminden ayrılacağını açıklamıştı. Kerimov 5 Mayıs 2005'te bunu resmen dile getirdi ve Mayıs ayı Özbekistan'ın ayı oldu. Yine bu görüşü savunanlar yönetim değişikliklerinin ardında uluslararası sermaye spekülasyonu Soros ve CIA (Merkezi Haberalma Örgütü) ajanlarının varlığından söz ettiler. Bu noktada yaşanan iktidar değişiklikleri serisinin aslında eski Yugoslavya coğrafyasında başladığı yorumları yapıldı. İlk örnek Slobodan Miloşević'in iktidardan düşürülmesinde yaşanmıştı ve benzer örnekler, benzer sivil toplum örgütlerince diğer ülkelerde yineleni. Kısaca bu birinci yorum uluslararası etkenleri öne çıkararak, enerji kaynakları açısından zengin ve (tehdit olarak gösterilen) köktendinci İslam'ın kaynak coğrafyası olması nedeniyle stratejik açıdan önemli bu bölgede etkinlik savaşımını öne çıkardı. Hatta, bu "çekişme"ye AB'yi de katanlar oldu. Buna göre, Avrupa ile Çin arasında "Yeni İpek Yolu" üzerinden ticaretin kara yoluyla yapılmasının nakliye giderlerinde hava yoluna göre % 60 tasarruf sağlayabileceği öne sürüldü.

İkincisi, eski Sovyet coğrafyasında yaşanan iktidar değişikliklerinin "Sovyet artığı nomenklatura diktatörleri"nin tasfiyesi olduğu yorumları yapıldı. Bu yorumlarda iç etkenler ağır bastı. Buna göre SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını kazanan devletler diktatörlerce yönetilmişler, ekonomik kalkınma gerçekleştirilememiş, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik yönetimler kuramamışlardı.

İç etkenlere ağırlık veren yorumlarda insan hakları ve demokrasinin önemli "sorun kaynakları" olduklarını saptadıktan sonra bu kavramlar üzerinde biraz daha düşünülebilir. Ancak buna geçmeden başka bir noktaya değinmek yerinde olacaktır. Tanık olunan yönetim değişiklikleri başlarına birer sıfat eklenerek, "devrim" biçiminde nitelendirilmişlerdir: Gürcistan'da Kadife (Gül) Devrim, Ukrayna'da Turuncu Devrim, Kırgızistan'da Lale (Sarı) Devrimi gerçekleşmiş; Ermenistan'da Kardelen Devrimi ve Azerbaycan'da da Hazar Devrimi beklenmektedir. Uluslararası düzeyde tekelleşen kitle iletişim araçları "ideolojik propaganda" yürüterek iktidar değişikliklerini "devrim" biçiminde sunmakla yetinmemiş, "en zayıf halka" gibi Marksist/Leninist paradigmanın kavramlarını kullanarak, yoksul ve yoksun "çevre"nin, kendi çıkarlarını temsil etmeyen "merkez"e karşı ayaklanması yorumunu yapabilmıştır. Hatta iktidar değişikliklerinin ardında adı geçen spekülör Soros'un Trotskist olduğu ve "sürekli devrim"e olan inancı/bağlılığı nedeniyle bu ülkelerde birer birer insan haklarına saygılı, demokratik hukuk devleti kurduğunu yorumları bile yapılmıştır. Bu süreçte "devrim"in ne olduğu, "karşı devrim"le ayrıldıkları nokta, her iktidar değişikliğinin "devrim" olarak nitelenip nitelenmeyeceği gibi sorular akıllardan uzak tutulmuştur. Oysa, ne Gürcistan'da ne de Ukrayna'da bugünden yarına hiç bir ekonomik, siyasal, toplumsal ya da örgütsel değişim/dönüşüm olmadığı gibi Kırgızistan'da bir iktidar boşluğunun (bilerek) yaratıldığı öne sürülebilir. Ne kadrolar değişmiştir, ne de izlenen politikalar. O zaman ne "devrimi"dir bunlar ya da neden böyle sunulmaktadırlar?

Sorunun yanıtına Soğuk Savaş sonrası "yeni dünya düzeni" başlığı altında tüm dünyaya dayatılan üç temel değerden yola çıkarak başlanabilir: İnsan hakları, demokrasi ve piyasa ekonomisi. Sonuncusundan başlarsak, piyasa ekonomisine geçiş sürecinin SSCB döneminde, yeniden yapılanma (*perestroyka*) politikasıyla başladığından söz edebiliriz. Merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde eski Sovyet coğrafyası 15 yıl boyunca büyük bir "yağma" yaşadı. Özelleştirme adı altında büyük miktarlarda sermaye el değiştirdi ve toplumsal yeniden bölüşüm tüm adaletsizliğiyle bu devletlerde yaşayan halklara büyük maliyetler ödetti. Piyasa ekonomisine geçiş süreci bu ülkelerdeki iktidarları yıprattı. Şevardnadze ve Akayev'e karşı gelişen halk muhalefetine bu adaletsiz sürecin önemli etkisi oldu.

Tartışmaların başka bir boyutu egemen devletlerin bağımsızlığı noktasında düğümlendi. Bağımsızlığını kazanalı henüz 15 yıl olmuş bu devletlerden bağımsızlıklarının ekonomik ve siyasal dayanakları alınmak istendi ve buna karşı bir tepki oluştu. Yalnızca siyasal bağımsızlığı savunan ve sermayenin önünü açmayı amaçlayarak ekonomik "bağımsızlığı" gözardı eden Wilsoncu bağımsızlık anlayışıyla, ekonomik bağımsızlığı siyasal bağımsızlığın temeli sayan Leninci bağımsızlık yaklaşımı çatıştı. Tartışma küreselleşme adı altında

gelişmiş çoğu Batı ekonomisinin gelişmemiş ekonomilere ekonomik ve siyasal istemleri dayattıkları bir süreçte yapıldığından, Orta Asya'daki yönetimler çağdışı, antidemokratik, otokrat yönetimler olmakla suçlandılar. Belki de gerçekten öyleler. Ama “doğru olan”ın onlara dayatılması karşısında gösterdikleri refleks kaçınılmazdır.

Dayatmalar sırasında “demokrasi”, “insan hakları” gibi insanlık tarihinin yüzyıllara dayanan çok kıymetli ve olmazsa olmaz değerlerinin emperyalist politikaların birer aracı olarak kullanılmaları da bir başka boyut. Süreci Helsinki Nihai Belgesi'ne ve orada Soğuk Savaş sırasında varılan bir uzlaşmaya dayandırabiliriz. Doğu Avrupa'da kendi güvenliği için uygun gördüğü sınırları Batı'ya onaylatma karşılığında SSCB insan haklarının evrensel nitelikte olduğunu kabul etmişti. Ardından Carter Yönetimi yumuşak karnı olduğunu düşündüğü insan hakları üzerinden SSCB'ye yüklendi. Sürecin sonunda SSCB yıkıldı. Yerine ortaya çıkan Rusya Federasyonu'ndan uzunca bir süre insan hakları sorulmadı. Ya da diğer cumhuriyetlerden. Ama şimdi gün geldi. Yalnızca eski Sovyet coğrafyasıyla sınırlı değil bu politikalar. Aynı coğrafyadaki Afganistan ya da Irak için de geçerli. Oysa kast sisteminin sürdüğü Hindistan'a, ihlallere karşın Çin'e ya da yarım yüzyıla yaydığı işgal ve imha politikalarını sürdüren İsrail'e karşı sorgulama söz konusu değil.

Bu noktada tartışılması gereken en “kritik” konulardan biri de “demokrasi”. Günümüzde hiç kimse demokrasi tanımı vermezken bunu her konuşmasında neredeyse herkes referans noktası olarak kullanıyor. Herkes kendi açısından “demokrasi”den yararlanmaya çalışıyor ve bir diğerini demokrat olmamakla suçluyor. Bazıları demokrasinin bir “sandık fetişizmi”ne indirgendiğinden dem vururken, diğerleri (örneğin Putin) kendisine bu konudaki eksiklikleri anımsatılınca, ABD'deki 2000 seçimlerini örnek göstererek bunun bir standardının olmadığını öne sürüyor. Demokrasi halkın halk tarafından yönetimidir. Halk kendi iradesini özgür seçimlerde kullandığı oylarla dile getirir ve geleceğine sahip çıkar. Bu yönetim biçimi, insanlık tarihin imbiğinden geçmiş kazanımlarından biridir ve kimsenin onu kötüye kullanılmasına izin veremeyeceği kadar “değerli”dir. Oysa ki günümüzde birileri (ABD ya da AB) diğerlerini demokratik olmamakla suçlayabiliyor ve bunu izledikleri emperyalist politikaların bir aracı olarak kullanabiliyor. İzlenen çifte standart bunu açıkça ortaya koyuyor: Suudi Arabistan (ki Usama Bin Ladin dahil sözü edilen köktendincilerin finans kaynağı burasıdır), İsrail (ki yarım yüzyıldır izledikleri yayılcı ve insanlık dışı politikaları kolayca saptanabilecek bir gerçektir) ya da başka devletlerde aranmıyor da demokrasi, eskiden beri tanık olduğumuz biçimde Latin/Orta Amerika'da ABD'yle aynı çizgide politika gütmeyen, eski Sovyet coğrafyasına dahil olan (ki, bunu da kapitalist dünya ekonomisine yeni eklenen olarak okumak olasıdır) ya da

Soğuk Savaş artığı ve/veya süregelen düzene uymayanlar olarak nitelendirebileceğimiz (Kuzey Kore, İran, Irak, Afganistan gibi) ülkelerden isteniyor.

Demokrasiden söz ederken bir kaç soru akla takılıyor. Neden demokrasi? Bu devletlerin hiçbirinde böyle bir gelenek ya da tarihlerinin herhangi bir kesitinde böyle bir (Batılı anlamda demokrasi) deneyim(i) yok. Demokrasinin insanlık tarihinin imbiğinden geçmiş en istenen yönetim biçimi olduğu söylenebilir ve Batı merkezci tarih anlayışıyla bakıldığında bunun aksini söylemek akılcı olmaz. Ama yine de, bölge halkları, devletleri ve hükümetleri için böyle bir yönetim biçiminin, hem de “dışarıdan dayatma” yoluyla istenmesi ya da sorgulanması çok anlamlı görünmüyor. Afganistan ve Irak’ta kurulan demokratik yönetimlerin durumu meydanda. Ya da Gürcistan ve Ukrayna’daki yönetim değişikliklerinin bu ülkelerde bugünden yarına demokratik kurum ve kuralları yerleştireceğini savunmak çok da gerçekçi değil. Kırgızistan’da ise, Akayev dışında değişen neredeyse hiç bir şey yok, üstelik olası siyasi istikrarsızlıklar bölgesel bir “tehdit”e dönüşmeye başlarsa değişik biçimlerde “dış müdahalelere” de açık bir konumda. Ayrıca, eski Sovyet coğrafyasına “demokrasi” dayatanlar kabul etsinler ya da etmesinler demokrasi, ona uygun bir eğitim sistemini, toplumsal örgütlenmeyi, hukuksal yapılanmayı ve herşeyden önce ekonomik gelişmişlik düzeyini gerektiriyor. Şu açıkça savunulabilir: Ne kadar ulusal gelir (ve onun adil bölüşümü) o kadar demokrasi. Batılı toplumlarda yüzyıllar içerisinde evrilen ve dünyanın geri kalanının yüzyıllarca sömürülmesi üzerine inşa edilmiş bir ekonomik altyapıdan beslenen demokrasi, gelişmemiş ülkelerde pek çok yerinden kötüye kullanılacak zayıflıklarla malul. Birden fazla siyasal partinin açık ve adil seçimlere girmesi sonucu, sandıktan çıkanların belirli bir süre için iktidara gelmesi “demokrasi”yi getirmiyor.

Neden demokrasi sorusu kadar “neden şimdi” sorusu da “manidar”. Bu devletlerin hemen hepsi bağımsızlıklarını kazandıklarından beri aynı diktatörler tarafından yönetiliyorlar ve her birinin “diktatörlüğü” bu süre içerisinde zayıflamadı, güç kazandı. ABD, ne Gürcistan’a askeri danışmanlar yollarken, ne Ukrayna’yı GUAM girişiminin temel taşı haline getirirken, ne Kırgızistan’da ne de Özbekistan’da askeri üsler kurarken bu devletlerin demokratik kimliklerini sorgulamamıştı. Yani neden demokrasi sorusunun yanı sıra neden şimdi sorusu da yanıt bekliyor.

Sorgulanan başka bir boyut da, demokrasi adı altında “dış kaynaklı” “sivil toplum örgütleri”nin bu iktidar değişikliklerinde oynadığı rol oldu. Yugoslavya’da Miloşeviç’in iktidardan alınmasından başlayarak Gürcistan’da, Ukrayna’da ve Kırgızistan’da “demokrasi” için ayaklanan halkın benzer

örgütlerce ekonomik anlamda desteklendikleri ve benzer yöntemlerle başarıya ulaştıkları açıkça saptandı.

Özellikle Orta Asya'da yönetim değişikliklerinin en "demokratik" olan Kırgızistan'dan başlaması da ilginçti. Zira daha az demokratik olduğundan kuşku duyulmayan Özbekistan'da halka karşı silah kullanıldı ve demokratik iktidar değil, güçlü iktidar kazandı. Belki de son olarak bütün yönetim değişikliklerinin "demokratik" yollardan yapılmadığı öne sürülen seçimler sonrasında gerçekleştiğine değinilmelidir. Bu, Gürcistan'da, Ukrayna'da ve Kırgızistan'da böyle olduğu gibi, Azerbaycan'da da Kasım'daki seçimler sonrasında beklenmektedir. Seçim süreci yaşamayan Özbekistan'daki halk hareketi başarısız olmuştur.

Eski Sovyet coğrafyasında yönetimler birer birer el değiştirip "demokratik" yönetimler inşa edilirken Rusya bir yandan bu bölgedeki etkinliğini kaybetmekten rahatsızlık duymakta, ama bir yandan da askeri üsleri ve ekonomik ilişkileriyle bölgedeki etkinliğini sürdürmeye çalışmaktadır. Kısacası tekellerin elindeki kitlesel iletişim araçları ne kadar tek yönlü bilgi akışını dayatsalar da bugünden yarına bölgede Rusya'nın etkinliğini tamamen yitirmesi beklenmemelidir.